

УДК 316.613.5

МОВА ЯК ІНДИКАТОР СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ СТУДЕНТСТВА

Хом'якова О.В., кандидат культурології,
доцент кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології
*Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова*

Золотарьова І.М., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології
*Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова*

У статті аналізується роль та місце мови у сукупності професійного та соціально-культурного аспектів. Розуміючи мову як феномен культури, розглядається специфіка мовного спілкування у студентському середовищі, однією з ознак якого є вживання обсценної лексики. Розкрито культурологічний зміст обсценної лексики, показано її руйнівну роль у міжособистісному та професійному спілкуванні. Запропоновано поняття «лінгвосоціокультурна компетентність студента», головним проявом якої можна вважати соціокультурну визначеність особистості, її належність до певної фахової спільноти. Одним із засобів формування такої компетентності є мовно-педагогічне спілкування.

Ключові слова: культурологічний зміст мовного спілкування, обсценна лексика, соціокультурна визначеність, мовно-педагогічне спілкування, лінгвосоціокультурна компетентність.

В статье анализируется роль и место языка в единстве профессионального и социально-культурного аспектов. Понимая язык как феномен культуры, рассматривается специфика речевого общения в студенческой среде, одной из особенностей которого является употребление обсценной лексики. Раскрыто культурологическое содержание обсценной лексики, показана ее разрушительная роль в межличностном и профессиональном общении. Предложено понятие «лингвосоциокультурная компетентность студента», главным проявлением которой можно считать социокультурную идентичность личности, ее принадлежность к определенной профессиональной общности. Одним из средств формирования такой компетентности является языково-педагогическое общение.

Ключевые слова: культурологическое содержание языкового общения, обсценная лексика, социокультурная идентичность, языково-педагогическое общение, лингвосоциокультурная компетентность.

Khomyakova O.V., Zolotaryova I.M. LANGUAGE AS THE INDICATION OF THE SOCIAL AND CULTURAL IDENTITY OF STUDENTS

In the article the role and function of language are analyzed in both professional and social and cultural aspects. Understanding language as the cultural phenomenon, specific student communication is analyzed, one of the negative factors of which is the usage of restricted code of language such as a strong language. The cultural context of strong language is viewed, it is showed negative influence of strong language on personal and professional communication. It is proposed the notion "language and social and cultural competence of student", which is revealed as the social and cultural identity of personality, belonging to certain professional group. One of the methods to form such competence is language and pedagogical communication.

Key words: cultural context of verbal communication, strong language, social and cultural identity, language and pedagogical communication, language and social and cultural competence.

Постановка проблеми. Спектр наукових проблем щодо місця та ролі українського студентства у сучасних соціокультурних процесах поступово розширюється. Значною мірою цьому сприяє актуалізація освітніх питань у контексті державної політики та культурного розшарування суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акумулятором культури та однією із форм її вираження є мова. Цей підхід особливо акцентується у роботах П. Гриценка [1]. Л. Ставицька наголошує на соціальній диференціації мови, ґрунтуючись на тому,

що об'єктом уваги фахівців має бути не лише літературна мова, а й мовні елементи соціокультурного походження поза її межами [2]. На думку О. Білецької, мовну культуру потрібно розглядати як симбіоз національної традиції та субкультурних явищ, в історичній динаміці якого роль кожного зазначеного елемента є однаково важливою [3]. Мовну культуру сучасної студентської молоді, зокрема сленг як складову молодіжної субкультури, висвітлено у працях К. Савич [4], К. Самчук [5]. К. Войтенко розглядає проблеми виховання студентів

як полікультурних мовних особистостей [6]. Таким чином, у сучасній теорії та практиці підготовки фахівців мовне соціокультурне середовище – зовнішнє і внутрішнє – повертає увагу дослідників.

Постановка завдання. В умовах вищої школи проблеми соціокультурного середовища та мови як однієї із його найважливіших складових набувають особливого значення. Усвідомлення ролі та місця мови у формуванні як загальної професійної культури майбутніх фахівців, так і їхніх особистісних якостей постає однією з актуальних проблем вищого навчального закладу.

На наш погляд, перспективним напрямом аналізу цієї проблеми можна вважати розуміння мови як індикатора культурної визначеності студента – якості особистості, що формується водночас із фаховими навичками та вміннями і виявляється в здатності вирішення як суто професійних проблем, так і в адекватній мовній поведінці всередині відповідного соціокультурного середовища та в процесі взаємодії із представниками інших соціокультурних спільнот. Зазначений підхід зумовив проблематику цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування спеціаліста вищої кваліфікації визначається не лише змістом теорії та методичними прийомами її викладання, а й ефективністю поєднання гносеологічного та соціокультурного аспектів освіти. Засвоєння культурних стандартів відбувається у процесі використання мови як засобу спілкування, притаманного певній культурі. Взаємозумовленість змін освітнього середовища ВНЗ та соціально-культурної динаміки суспільства уможливорює розгляд освітнього середовища ВНЗ як специфічного комунікативного простору, а взаємодію його учасників можна характеризувати як ситуацію міжкультурної взаємодії. Мовленнєву практику в освітньому середовищі ми розуміємо як складову соціальної комунікації, тобто сукупність прийомів та засобів передачі інформації представниками певної культури або субкультури [7; 8; 9].

З метою дослідження ролі та місця мови як індикатора культурної визначеності студентства нами було проведено тестування студентів Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова. Студентам було запропоновано відповісти на питання: «Чи надаєте ви значення мовній культурі у процесі спілкування?». Результати анкетування показали, що близько 50% студентів узагалі не зважають на мову під час спілкування.

Отримані результати свідчать про недооцінку студентами зв'язку між професійною зрілістю та культурою мовного спілкування.

Відсутнє також розуміння того, що професійна і культурна складові є аспектами одного і того ж явища – належності до певної фахової спільноти, які у своїй єдності забезпечують ефективність її функціонування. Крім того, недооцінюється роль мови як форми буття соціокультурного середовища, що впливає на стан власної культури особистості.

Досвід професійної діяльності та спостережень щодо процесу спілкування свідчить про те, що одним із руйнівних факторів соціокультурного змісту освітнього середовища все більше постає поширення та використання студентством ненормативної лексики. Масове використання обценної лексики стало специфічною ознакою комунікативного середовища студентів, що є наслідком її значної присутності у суспільстві в цілому.

Поширення обценної лексики часто пояснюють складністю соціально-економічних умов життя, перманентною суспільною кризою. За таких обставин лайливі обценні слова часто використовують як слова-зв'язки. Проте використання такої лексики залежить не тільки від емоційного стану мовця, а й від його соціального статусу, належності до певних соціально-культурних груп. Обценна лексика може бути виявленням прагнення мовця показати свою належність до певної групи, використовуватись як образа, маркер соціальної віддаленості або солідарності між мовцями. Обценізмами також можна вважати прагнення мовця ствердити своє лідерство, порушити культурну рівновагу чи соціальну ієрархію або затвердити свій владний статус. Залучення до використання ненормативної лексики, на жаль, відбувається у сім'ї і школі, а потім продовжується у трудових колективах і навіть у вищих навчальних закладах, тобто охоплює основоположні ланки формування особистої культури. Саме тому нецензурними словами – сумною ознакою сьогодення – дуже часто не лаються, а розмовляють, спілкуються не тільки у вузькому колі, а й на вулиці, у громадському транспорті, навіть у закладах культури. Причому у цій сфері існує певна гендерна рівність. Для підлітків і молодих людей мат та лихослів'я часто перетворюються на особливий мовний код, лайка вирізняє їх у соціумі, хоча для них самих така мова жодної експресії не несе.

Водночас у засобах масової інформації та дослідженнях культурологічної спрямованості все ж звертається увага на те, що літератори, деякі діячі культури та ведучі телепрограм, «зірки» всіх розмірів змагаються між собою у висловлюваннях, які ще

20 років тому суворо заборонялись у публічній сфері. Дехто намагається визначити вживання обсценної лексики як ознаку демократії, нові віяння в культурі. Цікаві події стосовно ставлення до ненормативної лексики відбулись на V Міжнародному літературному фестивалі, який проходив у рамках 17-го Форуму видавців (2010 р.) у Львові. Так, І. Губерман, виступаючи у Львівській філармонії, прочитав декілька невеликих своїх творів із ненормативною лексикою, заслуживши, порівняно з іншими виступаючими, бурхливих оплесків. Водночас, коли на заключному етапі фестивалю один з українських авторів намагався епатувати публіку ненормативною лексикою, то потерпів повне фіаско. Характерним і досить двозначним є висновок автора огляду літературного фестивалю: «Мат доцільний тільки в тому разі, коли він справді доцільний, в іншому разі література зводиться до рівня банальної лайки» [10, с. 2].

Існує думка, що широкому використанню ненормативної лексики сприяли соціальні катаклізми, зокрема революції ХХ століття, оскільки значна частина інтелігенції була знищена або емігрувала, а провідну роль у формуванні соціокультурного середовища почали відігравати народні «низи». Ця теза має свій сенс: черговий сплеск інтересу до ненормативної мови в пострадянській літературі відзначається з 90-х років. Причиною, зокрема, вважають нестримну комерціалізацію культури. Щоб отримати більші доходи, ставку почали робити на смаки культурно примітивних прошарків, епатаж, плундрування загальноновизнаних культурних норм, що найкращим чином досягається використанням ненормативної лексики. Водночас такі пояснення не вичерпують саме культурологічних аспектів проблеми. Глибинні особистісні аспекти існування мату залишаються осторонь, а без цього не можна пояснити, чому він існував і існує впродовж століть – і у стародавніх князівствах, і у царській Росії, і в «розвиненому соціалізмі», і в незалежній Україні. На наш погляд, подібна ситуація є актуальною соціокультурною проблемою, що зазвичай розглядається лише як загроза мові. Вплив же обсценної лексики на загальний культурний стан суспільства залишається не до кінця усвідомленим.

Не слід забувати, що мова – це система понять, оцінок, смислів, за якими ми діємо та мислимо. Обсценну лексику називають ненормативною, нецензурною, вульгарною, табуованою, лайливою. Ненормативна лексика, зокрема, охоплює набагато ширше коло понять, ніж обсценна, а стосовно багатьох із них може бути родовою

назвою. До табуованої лексики потрапляють слова, які не прийнято вживати не лише з морального, а й релігійного, містичного чи політичного міркувань. До вульгаризмів належать слова, які побутують у просторіччі, але неприйнятні в літературній мові. Не повністю ідентичними є й поняття лайливої та обсценної лексики, оскільки лайка – це лексеми, на які суспільна мораль не наклала табу щодо їх вживання. Отже, обсценізм – це окремих пласт особливо грубих слів, які одночасно є і ненормативними, і нецензурними, і вульгарними, і лайливими, тому суспільство забороняє їх використання у системі літературної мови. Як стверджує Л. Ставицька, проблема полягає у тому, що поза увагою сучасної української лінгвістики перебуває людина-мовець, реальна мовленнєва діяльність людини в аспекті соціопсихологічних, прагматичних інтенцій її мовного існування у сучасному світі [2].

У культурологічному сенсі джерелом існування ненормативної лексики є, на наш погляд, хамство як норма спілкування. Хам – ім'я біблейське. Він, один із трьох синів Ноя, якими після всесвітнього потопу населена земля, відрізнявся буйством та неповагою, став першим порушником біблейської заповіді – поваги до батьків – насміявся над батьком, якого побачив неодягненим.

З початку ХХ століття слово «хам» узагальноло риси зловісного життєвого типу людей, що своєю поведінкою створюють в оточуючих ненормальний рівень тривожності, подавляють прагнення до опору, зокрема культурного. Не можна заперечувати, що мат, оскільки він протистоїть усталеним культурним нормам, є хамським мовним засобом спілкування. Російський видавець і письменник Б. М'ясоєдов надав «біографію» 22 видів хамства. Його характеристики настільки яскраві й типові, що ми наважились навести деякі з них.

«Хам-варвар» – дикун, гун, вандал, некультурний жлоб, який не розуміє прекрасного.

«Хам-інтелігент» – продукт більшовицької епохи: «З культурною людиною я культурний, а з хамом я хам».

«Наш хам» – вічний комсомольський діяч, підлабузник.

Якщо замислитись над вказаними характеристиками хамів, то при всьому різноманітті стилів спілкування їх об'єднує декілька фундаментальних ознак соціокультурного характеру. По-перше, це егоїзм, що діє за принципом: «мета – все, засіб – ніщо, нічого – проковтнуть», тобто егоїзм, який у своєму самоствердженні набув ознак пев-

ного типу антикультури. По-друге, хами, спілкуючись, «підгрібають під себе», і найефективнішою мовною формою такого «підгрібання» є, на їхню думку, саме нецензурщина. По-третє, типовою ознакою хамства є відкрите презирство, що втоптує людину в бруд, а тому особливо болісне. Поєднання цих ознак породжує ненависть. У відповідь на хамський натиск егоїзму та презирства з обох боків виникає бажання зла, бажання знищити об'єкт ненависті. Те, що ненормативна лексика має інколи добродушну форму, не скасовує ненависті, оскільки вдавана «добродушність» кожної миті може набути гострої ненависті та спричинити відповідні дії.

Прагнення відповідним використанням мови реагувати на егоїстичне презирство та ненависть, що пов'язане із брутальною лексикою, і закріплення цього прагнення за допомогою маргінальної антикультури є, на наш погляд, глибинною засадою існування ненормативної лексики за найрізноманітніших суспільних устроїв, оскільки і презирство, і ненависть існують завжди.

На нашу думку, вживання обценної лексики призводить до культурного зубожіння, що надзвичайно негативно впливає на стан професійної культури і спілкування. Руйнація культурних норм під впливом ненормативної лексики відбувається за певними законами і включає відповідні етапи: окремих вчинок, звичку, усталену рису культури. Тому не варто недооцінювати «випадкове», ніби несуттєве використання цієї лексики. Це перший крок до викривленої культури і поведінки особистості. Там, де, крім мату, не існує іншого способу спілкування, відповідальність, особливо професійна, набагато нижча порівняно з тією, що породжується глибоким усвідомленням залежності долі інших людей від власної поведінки. Ненормативна лексика не може відбити, а тим більше замінити використання необхідних термінів і понять для реалізації вимог щодо культури спілкування. Головне полягає у тому, що нецензурщина, стаючи нормою, поступово і непомітно «перетікає» у сферу професійної культури і спілкування, невимовно збіднюючи їх, а інколи роблячи навіть неможливими

На думку Л. Ставицької, обценність українського суспільства постає як специфічний протонародний мовний код, який використовують люди низького освітнього й культурного рівня [2].

В академічному середовищі порушення мовних норм є руйнівним чинником, який нівелює аксіологічні смисли вищої освіти. Зміна у ставленні до нецензурщини значною мірою залежить від соціокультурного

контексту. Подолання обценної лексики є однією з актуальних соціокультурних проблем сучасного академічного середовища як ознаки соціолінгвістичної аномії, що призводить до зниження соціальної ефективності мовлення й обмеження мовно-культурного простору людини, негативно впливає на формування загальних компетенцій, нівелює смисли вищої освіти і професійної культури.

Формування адекватних комунікативних практик та подолання обценізації мовно-спілкування потребують відновлення вищою освітою функції культурного нормування. Йдеться не про заборону певних стилів спілкування, а про створення неприйнятних для їх використання соціокультурного контексту, що і є передумовою відновлення престижного статусу вищої освіти загалом. Має відбутись певний злам у процесі мовної комунікації, що трансформується у комунікацію міжкультурну.

Зважаючи на роль мови у соціокультурному оточенні вищого навчального закладу, ми використовуємо дефініцію «лінгво-соціокультурна компетентність студентів», сутність якої визначають її складові. Лінгвістичний компонент передбачає наявність інтенції змін, оскільки мова є динамічним явищем. Функцію їхнього соціокультурного індикатора виконують варіанти мов та мовлення. Соціальна складова вказує на умови застосування мови, зокрема на соціальні норми комунікативної поведінки, що виявляється у нормах спілкування між представниками різних поколінь, класів, соціальних груп. Лінгво-соціокультурна компетентність може розглядатись у системі освіти як основа формування особистісних якостей, що дозволяють ефективно здійснювати міжмовну, міжкультурну і професійну комунікації. Це комплекс знань, умінь і особистісних якостей, необхідних для здійснення ефективного спілкування у професійній сфері та культурному просторі суспільства. Критерієм її дієвості є збереження або формування і підтримка мовцем власної культурної визначеності та ідентичності, що розглядається нами як інтегративна якість особистості і виявляється у здатності та готовності студентів до здійснення конструктивної взаємодії як у професійній сфері, так і з представниками інших соціокультурних груп.

На нашу думку, особливе місце у системі формування лінгво-соціокультурних компетенцій студентів належить мовно-педагогічному спілкуванню. Ми визначаємо мовно-педагогічне спілкування як різновид культурної практики, що має місце у вищій школі, як процес мовно-культурної взаємо-

дії викладача і студента, під час якого відбувається такий зумовлений станом культури обмін інформацією, досвідом, вміннями та навичками, що сприяє змінам в особистій культурі учасників спілкування. Педагог, пропонуючи метод і демонструючи відповідний зразок культури мови, мислення, діяльності, поведінки, має пропонувати і спонукати до відновлення та підтримки наявних культурних норм, впливаючи таким чином на формування культурного мікросередовища у процесі навчання.

Ефективність досліджуваного процесу залежить від цілеспрямованого створення в культурно-освітньому просторі ВНЗ спеціальних педагогічних умов для самовизначення, саморозвитку та самореалізації мовної особистості, культурної визначеності студента як майбутнього фахівця з вищою освітою

Висновки з проведеного дослідження. Процес формування лінгвосціокультурної компетентності студентів є підсистемою загальної професійної підготовки у вищій освіті. Мова як індикатор культурної визначеності студента набуває тенденцій розвитку у процесі мовно-педагогічного спілкування, що розглядається у контексті єдності соціально-культурного та професійно-прагматичного аспектів і передбачає дотримання загальних принципів спілкування, сформованих соціальним устроєм. Формування та коригування мовної поведінки студентів можливе лише на основі певної ціннісної системи. В умовах ціннісної диференціації культурно-освітнього середовища лише особистісно-орієнтована діалогічна взаємодія його учасників, що відбувається на національно-культурному ґрунті рідної мови, сприяє ефективному соціокультурному самовизначенню студента.

Цей підхід потребує переосмислення ролі мови як форми буття культури, комунікативного інструментарію, що може впли-

нути на загальнокультурні та професійні компетенції і забезпечити конкурентоспроможність фахівця у професійній та соціальній сферах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриценко П.Ю. Мова як акумулятор культури і одна із форм її вираження / П.Ю. Гриценко // Мова і культура. – 1986. – С. 66–90.
2. Ставицька Л.О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л.О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
3. Білецька О.О. Мовна культура сучасної молоді України : автореф. дис. ... канд. культурології : спец. 26.00.01 / О.О. Білецька ; Київ. нац. ун-т к-ри і мистецтв. – 2011. – 18 с.
4. Савич К. Сленг як складова молодіжної субкультури / К. Савич // Актуальні питання культурології. – 2007. – Вип. 5. – С. 82–84.
5. Самчук К. Сленг як складова молодіжної субкультури / К. Самчук // Молодь України як стратегічний потенціал розбудови національної економіки : зб. тез і доп. IV регіон. студент. наук. конф. – Луцьк : Упр. освіти і науки Волин. обл. держ. адмін., 2011. – С. 93–94.
6. Войтенко К.І. Виховання студентів як полікультурних мовних особистостей / К.І. Войтенко // Вісник національного технічного університету України «КПІ». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». – 2011. – Вип. 1. – С. 123–128.
7. Ієвлев О.М. Мовна маніпуляція: техніки маніпуляцій у спілкуванні / О.М. Ієвлев, О.П. Калінська // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва в Україні : зб. тез та матеріалів VIII наук.-техн. конф. наук.-пед. працівників, 26–31 березня 2012 р., м. Львів. – С. 231–232.
8. Мацик К.В. Крос-культурна комунікація в освітньому сегменті інформаційного суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.10 / К.В. Мацик ; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». – 2007. – 20 с.
9. Міщенко Н.І. Студентська субкультура як фактор професійної соціалізації майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / Н.І. Міщенко ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2011. – 20 с.
10. Володарский Ю.П. По Львовскому счету / Ю.П. Володарский // «2000». – 2010. – 24 сент. – С. 2.